

Емина М. Копас-Вукашиновић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за хуманистичке науке

УДК 373.2:371.214(497.11)
373.3:371.214(497.11)
821.163.41-93

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ У САВРЕМЕНОМ ПРЕДШКОЛСКОМ И ШКОЛСКОМ ПРОГРАМУ¹

Ајсџракт: Савремени предшколски и школски програм (курукулум) одређе-ни су потребом сталног сопственог прилагођавања и мењања, у складу са захтевима актуелних научних сазнања, педагошке теорије и праксе, као и захтевима организације институционалног образовања и васпитања, условљених друштвеним променама. У овом контексту, питање садржаја књижевности за децу може се разматрати из више аспеката. За нас су посебно значајна три сегмента проблема садржаја савременог васпитно-образовног програма, када је реч о обради књижевних текстова у раду са децом предшколског и школског узраста: 1) на који начин васпитачи и учитељи врше одабир књижевних текстова за децу; 2) да ли и како прате исходе обраде ових текстова и 3) колико је одабир текстова усклађен са захтевом за остваривање континуитета у систему савременог предшколског и школског образовања и васпитања. Ова питања представљају задатке нашег истраживања, које има за циљ да се утврди колико се и на који начин у савременом актуелном предшколском и школском програму у Р. Србији конкретизују задаци васпитача и учитеља у односу на обраду књижевних текстова за децу. Истраживање је урађено применом дескриптивне методе и поступком анализе садржаја. Резултати истраживања потврђују претпоставку да се у савременим васпитно-образовним програмима конкретизују задаци васпитача и учитеља који се односе на обраду књижевних текстова за децу, али не и упутства за њихов одабир и праћење исхода обраде ових текстова, што имплицира потребу потпуније и јасније конкретизације методичких упутстава за реализацију ових задатака.

Кључне речи: књижевност за децу, програмски садржаји и задаци, васпитач у предшколској установи, учитељ, остваривање васпитних задатака, континуитет у систему образовања и васпитања.

1 Напомена: Чланак представља резултат рада на пројектима: „Од подстицања иницијативе, сарадње, стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву” (бр. 179034), „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије” (бр. 47008), које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (2011–2014), „Претпоставке и могућности развијања иновативних модела наставе у функцији остваривања транспарентности универзитетског образовања и подизања конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања”, билатерални пројекат који реализују и финансирају Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина (Р. Србија) и Педагошки факултет Универзитета у Приморском, Копар (Р. Словенија) (2017–2019).

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

Курикулум представља једно од најважнијих средстава за квалитетно и равноправно образовање свих, као одраз времена, друштва и културе, али и модел пројекције за будуће друштво и образовање. Захтеви за савремене предшколске курикулуме одређени су у односу на образовне потребе деце раних узраста и заједнице у којој она расту, уче и развијају се, кроз организовани процес флексибилног планирања активности за учење деце предшколског узраста, са јасним циљевима когнитивног, афективног, социјалног и моторног развоја (Клеменовић 2009; Јанџес, Лепићник-Vodopivec 2017). Стално прилагођавање и мењање програма, у складу са захтевима времена, представља нужност у систему савременог предшколског васпитања и образовања. У том контексту значајно је анализирати садржаје Општих основа предшколског програма, као и методичка упутства за њихову реализацију, којима се покушава доћи до одговора на питања које задатке васпитачи у предшколским установама остварују упознавањем деце са књижевношћу, што значајно одређује одабир књижевних текстова. Оваквом анализом садржаја предшколског програма могуће је спознати васпитне ефекте поменутих задатака, који одређују изграђивање дечијих ставова и вољно-карактерних особина, оплемењивање њихових емоција и мењање понашања, чиме се стварају основе за даљи развој и учење деце предшколског узраста. Ови васпитни задаци јесту значајна претпоставка квалитетне припреме деце за полазак у школу и у том контексту књижевност за децу јесте претпоставка остваривања континуитета у систему институционалног предшколског и школског васпитања и образовања, не само у смислу систематичног и селективног одабира текстова, него и у смислу могућности васпитног деловања на децу обрадом адекватних књижевних дела (Копас-Вукашиновић 2016).

2. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ

Циљ истраживања је био да се утврди колико се и на који начин у савременом и актуелном предшколском и школском програму у Р. Србији одређују задаци васпитача и учитеља у односу на обраду књижевних текстова за децу.

Из овако одређеног циља конкретизовани су задаци истраживања:

1. Испитати да ли су актуелним *Општим основама предшколског програма* одређени циљеви и задаци васпитача у погледу упознавања деце са књижевношћу, затим и активности којима се код деце негује љубав и интересовање за књижевност;

2. Испитати могућности остваривања континуитета у систему предшколског и школског образовања и васпитања, обрадом садржаја књижевности за децу у предшколској установи и школи, према актуелном предшколском и школском програму.

Истраживање је урађено применом дескриптивне методе и поступком анализе садржаја примарних извора истраживања:

- *Ојшћих основа йредшколској йројрама и*
- *Правилника о настјавном йлану и йројраму за йрви и друји разред основној образовања и васйићања.*

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

3.1. Циљеви и задаци васйићача у йојледу уйознавања деце са књижевношћу

*Првим истјраживачким задайком смо желели да испитамо да ли су актуелним Ойшћим основама йредшколској йројрама одређени циљеви и задаци васпитача у погледу упознавања деце са књижевношћу. Овај задатак је остварен увидом у наведену документацију. Трагајући за одговорима на ово питање, први корак у прикупљању и анализи података представљао је груписање циљева у односу на структуралне елементе нашег актуелног предшколског програма: 1) *Основе йројрама неје и васйићања деце од шестй месеци до йри йодине*; 2) *Основе йројрама йредшколској васйићања и образовања деце од йри йодине до укључивања у йројрам йријреме за школу*; 3) *Пријремни йредшколски йројрам*. Пошли смо од претпоставке да књижевност за децу значајно одређује њихово учење и развој од најранијих узраста, те да се задаци у вези са тим конкретизују у свим поменутих деловима *Ойшћих основа йредшколској йројрама*.*

У делу програма који се односи на негу и васпитање деце узраста од шест месеци до три године, у програму је истакнуто да је на овом узрасту значајно створити повољну васпитну средину (нпр. у тренуцима када одрасла особа детету чита или прича причу), у којој ће дете стицати искуства о ономе што га окружује и о сопственим могућностима, у којој ће оно сопственим активностима, према испољеним потребама и могућностима, моћи спонтано да изражава своје особености (*Правилник о Ойшћим основама йредшколској йројрама* 2006). Циљеви таквог васпитања предшколског детета, у сегменту социјално-емоционалног развоја, подразумевају неговање отворености за доживљаје, развој и култивисање интегративних емоција, усвајање елементарних норми понашања и основних моралних вредности. У сегменту умног развоја, циљеви васпитања су усмерени на подстицање и неговање дечије радозналости, природне могућности уживљавања у

предмете и појаве који га окружују, неговање осетљивости за утиске из околине који јесу мотив за постављање питања, подстицање дечијег говора и богаћење речника, подстицање развоја перцептивних способности за формирање почетних знања. За остваривање ових циљева од посебног значаја јесу садржаји књижевности за децу, али не само у смислу пасивног читања одраслог деце, односно слушања од стране деце, него и мисаоне активизације детета, кроз причање приче, постављање питања, гестикулацију, разговор и сл. У делу о основама програма предшколског васпитања и образовања деце од три године до укључивања у програм припреме за школу, јасно су истакнута полазишта за разраду програмских модела, избор и реализацију васпитно-образовних циљева. Ова полазишта подразумевају узрасне развојне карактеристике деце предшколског узраста, њихова интересовања и могућности, материјалне и просторне могућности за реализацију програма, социо-културне карактеристике локалне заједнице и могућности сарадње са родитељима, актуелна збивања у науци, техници и технологији, књижевности, позоришној уметности (*Правилник о Ојшћим основама ђредшколској ђрођрама* 2006). У контексту захтева за остваривање отвореног система васпитања, интерактивног начина развијања програма, индивидуализације рада са децом, учења као конструкције знања, подстицања развоја унутрашње мотивације као основа учења деце раних узраста, затим развијања самосталности детета као једне од централних васпитних вредности, према Моделу А, васпитач као креатор програма има задатак да посматра, промишља и критички реализује програмске садржаје. Јасно су утврђени општи програмски циљеви у односу на предшколско дете: а) откривање и упознавање самога себе; б) развијање односа и стицање искустава и сазнања о другим људима; в) стицање знања о свету који га окружује и развијање способности и начина деловања у свом окружењу, кроз игру као основну активност деце предшколског узраста (*Правилник о Ојшћим основама ђредшколској ђрођрама* 2006). Ови програмски циљеви се остварују кроз различите врсте активности: активности упознавања локалне средине, активности везане за традицију, стваралачке (говорне) активности, интеракцијске, активности у које се укључују родитељи и друге особе. Подразумева се да садржаји дечије књижевности пружају велике могућности за реализацију ових задатака. У упутствима за реализацију Модела А *Ојшћих основа ђредшколској ђрођрама* наводи се да је квалитет изабраних садржаја за рад са децом одређен следећим претпоставкама: да деца стичу сазнања сопственим ангажовањем и истраживањем, да пружају могућност повезивања нових знања и искустава са већ стеченим, да одабрани садржаји могу да се реализују кроз више различитих медија и да су примерени могућностима деце и развојном нивоу групе. Конкретизација садржаја и активности у овом моделу није дата, нити су конкретизована методичка упутства за реализацију активности у којима се деца упознају са књижевношћу.

Када је реч о Моделу Б *Ойшћих основа йредшколској йројрама*, у њему се на сличан начин конкретизују претпоставке квалитета рада са децом предшколског узраста, као захтеви и задаци за васпитача. Међу њима истичемо задатке за васпитача који се могу реализовати упознавањем деце са садржајима дечије књижевности:

- да омогући деци да се уживљавају у разне улоге, да овладавају својим најдубљим осећањима;
- да кроз игре маште или улога деци пружају могућност за социјално учење и усвајање норми понашања;
- да оплемењује дечију игру доводећи је у везу са творевинама уметности;
- да деци пружа могућност за увежбавање способности, испољавање сопствених потенцијала и доказивање;
- да упознавање деце са чињеницама буде у функцији њиховог свеукупног развоја;
- да подстиче имагинацију деце, да им помаже у превазилажењу конкретности мишљења;
- да подржава и подстиче отвореност детета за нове доживљаје и искуства, као и интегрисање тих искустава у нове структуре;
- да подстиче код деце развој појмовног мишљења, да на основу уочавања спољашњих особина, апстраховања и генерализације буде спремно да открива унутрашње битне односе.

Анализом садржаја Модела Б *Ойшћих основа йредшколској йројрама* евидентно је да су у њима конкретизовани задаци васпитача који упућују на могућности реализације садржаја дечије књижевности, мада се ни у овом моделу за васпитаче не конкретизују предлози за одабир књижевних дела. Међутим, као прилог овом програмском моделу, васпитачима су понуђена методичка упутства за реализацију говорних активности деце предшколског узраста (Каменов 1995). У њима су, у контексту развоја комуникације и стваралаштва, у делу о говорним активностима, конкретизовани циљеви, задаци и активности за чију реализацију треба пажљиво бирати садржаје књижевности за децу. Издавајмо неколико задатака:

- неговање способности комуницирања, вербалног и стваралачког изражавања;
- неговање гласовне културе и способности разликовања и стварања гласова;
- богаћење дечијег речника и неговање граматички правилног говора;
- неговање монолошког говора и причања;
- неговање љубави и интересовања за књижевност (Каменов 1995).

У поменутиим методичким упутствима васпитачима су понуђене активности које могу реализовати са децом у предшколској установи, у складу са њиховим могућностима и интересовањима. Наводимо неке од предложених активности: разгледање и читање књига за децу, представљање књижевних дела и њихових твораца, разговори о прочитаном и слушаном, елементарна анализа књижевног дела, изражајно причање делова текста које су деца запамтила, играње улога у играма драматизације које су инспирисане јунацима књижевних дела, посете књижарама и библиотекама, сусрети са писцима за децу (Каменов 1995).

У трећем делу *Ойшійих основа йредшколскої йроїрама, Прийремном йредшколском йроїраму*, разматра се проблем зрелости или готовости деце за полазак у школу, опште и посебне припреме деце за школу, задаци установе и васпитача у години пред полазак деце у школу (осамостаљивање деце, подршка свим аспектима дечијег развоја, неговање радозналости, поштовање индивидуалности и подстицање креативног изражавања). У оквиру развоја говора и комуникације (Модел А), рад васпитача са децом је одређен следећим задацима:

- развој комуникативних способности;
- развој интересовања за „увођење деце у свет писане речи” (*Правилник о Ойшійим основама йредшколскої йроїрама* 1996: 64);
- развијање дечијих способности за тумачење различитих текстова;
- неговање говорног стваралаштва;
- стварање услова да деца откривају сопствене могућности изражавања, да имају могућност да слушају, дискутују и разговарају, објашњавају, описују, препричавају, постављају питања о прочитаним књижевним делима.

У овом делу програма конкретизују се и циљеви, садржаји и активности (Модел Б) у односу на упознавање деце са дечијом књижевношћу:

- развијање способности слушања, разумевања, доживљавања и памћења онога што се чита и прича;
- препричавање прочитаног, уз коришћење књижевних израза;
- трајно интересовање за књижевно стваралаштво;
- упознавање са одабраним текстовима из народне и уметничке књижевности за децу;
- учење стихова и њихово изражајно рецитоване;
- преношење сазнатог и доживљеног у игре драматизације, посматрање и учествовање у драмском представљању књижевних дела, посебно путем луткарског позоришта.

На основу изнетих података можемо констатовати да су актуелним *Ойшійим основама йредшколскої йроїрама* утврђена полазишта за разраду програмских модела, избор и реализацију васпитно-образовних циљева.

Такође су конкретизовани задаци васпитача који упућују на могућности реализације садржаја из дечије књижевности. Међутим, у прва два дела програма, до *Пријремної йредшколскої йроїрама*, изостаје конкретизација циљева и задатака васпитача у погледу упознавања деце да књижевношћу, о чему васпитачи могу пронаћи упутства у *Моделу основа йроїрама васийино-образовної рада са йредшколском децом*, из 1995. године, која им могу послужити као добра методичка упутства за реализацију садржаја и активности.

3.2. *Књижевности за децу у йредшколској усїанови и школи као йреїїосїав-ка осїваривања конїїинуїїейїа у сисїему йредшколскої и школскої образовања и васїїїања*

Другим истраживачким задатком је требало испитати могућности остваривања континуитета у систему предшколског и школског образовања и васпитања, обрадом садржаја књижевности за децу у предшколској установи и школи. Након изнетих података о садржајима *Оїїїїїх основа йредшколскої йроїрама*, следи увид у задатке школског програма за наставу српског језика и књижевности у првом и другом разреду основне школе. Јасно су одређени задаци наставе српског језика, који упућују на значај обраде садржаја књижевности за децу: 1) развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује; 2) оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца); 3) развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности; 4) развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, догађење речника, језичког и стилског израза; 5) увежбавање и усавршавање гласног читања (правилног, логичког и изражајног) и читања у себи (доживљајног, усмереног, истраживачког); 6) оспособљавање за самостално читање, доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова; 7) поступно, систематично и доследно оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста; 8) развијање потребе за књигом, способности ученика да се њоме самостално служе као извором сазнања; навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне); поступно овладавање начином вођења дневника о прочитаним књигама; 9) васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности; 10) развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима (*Правилник о наставном йлану и йроїраму...* 2013).

Ако покушамо да упоредимо задатке који су одређени наведеним

предшколским и школским програмом, у контексту значаја књижевности за децу за њихово учење и развој, запажамо да се ови задаци усложњавају на школском узрасту, али су у основи на исти начин одређени, у смислу овладавања својим најдубљим осећањима, стварања услова за социјално учење и усвајање норми понашања, подстицање отворености деце за нове доживљаје и искуства, подстицање развоја њиховог појмовног мишљења, да на основу уочавања спољашњих особина, апстраховања и генерализације буду спремни да откривају унутрашње битне односе, затим развијање дечијих способности за тумачење различитих текстова и неговање говорног стваралаштва. Задаци у предшколском програму су дати као општи захтеви васпитачу, у контексту когнитивног, емоционалног, социјалног развоја, као и развоја креативних потенцијала (овладавање осећањима, социјално учење, откривање, тумачење, усвајање, препричавање, изражајно читање и рецитоване...).

Преласком из предшколске установе у школу, од ученика се очекује да се правилно и течно усмено изражавају, да богате речник, увежбавају правилно, логичко и изражајно читање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела, развијање потребе за књигом, неговање способности да се њоме самостално служе као извором сазнања, као и васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности. Развој ових дечијих способности на предшколском узрасту подразумева игру као основну активност деце. Играјући се, она узгредно уче и развијају се. Поласком у школу, наставне активности су базичне за њихово учење и развој, али при том игру не треба запоставити, јер она остаје потреба деце и на старијим узрастима, али и могућност за организацију образовних активности и васпитно деловање одраслих на ученике. У прилог овим констатацијама, аутори који се баве значајем игре за развој деце предшколског и школског узраста истичу њен значај за њихов социјални развој, развој културе усменог изражавања деце (ученика), богаћање речника, развој способности пажљивог слушања и изражајног читања, уочавања детаља, богаћења опсега реченица и њене структуре, затим њиховог подстицања за учешће у говорним вежбама, за креативно изражавање и стваралачку прераду утисака кроз проживљено искуство током слушања или читања књижевних текстова, уживљавање деце у имагинарне ситуације (Копас-Вукашиновић 2006; Махмутовић 2013; Милинковић, Чутовић 2016; Мркаљ 2016; Стакић 2016).

На основу представљених задатака васпитача и учитеља у контексту програмских захтева за обраду књижених дела у раду са децом у предшколској установи и школи, као и могућности за њихову реализацију кроз игру, констатијемо да је потврђена наша претпоставка да су реалне могућности остваривања континуитета у систему предшколског и школског образовања и васпитања.

ЗАКЉУЧАК

Увидом у садржаје *Опшћих основа ђредшколској ђројрама и Правилника о насјавном ђлану и ђројраму за ђрви и дрјуи разред основној образовања и васјићтања*, намера нам је била да утврдимо колико се и на који начин у савременом и актуелном предшколском и школском програму у Р. Србији одређују задаци васпитача и учитеља у односу на обраду књижевних текстова за децу. Овај циљ је реализован кроз два истраживачка задатка, којима је требало прво испитати да ли су предшколским програмом одређени циљеви и задаци васпитача у погледу упознавања деце да књижевношћу, а затим испитати могућности остваривања континуитета у систему предшколског и школског образовања и васпитања, обрадом садржаја књижевности за децу у предшколској установи и школи.

Анализом садржаја поменутих примарних извора истраживања долазимо до закључка да у актуелном предшколском, а затим и школском програму, књижевност за децу заузима значајно место и задаци васпитача и учитеља у вези са реализацијом ових садржаја се смислено и континуирано усложњавају преласком деце из предшколске установе у школу. Програмско одређење ових задатака, затим и могућност њихове реализације кроз игру, упућују на претпоставке за остваривање континуитета у систему предшколског и школског васпитања и образовања.

Међутим, када је реч о одабиру књижевних текстова за децу, као и праћењу исхода обраде ових текстова, у представљеним програмима за предшколску установу и школу нису детерминисани, нити конкретизовани поступци за реализацију ових задатака васпитача и учитеља, осим у опшћим захтевима за посматрање, праћење (деце предшколског узраста и ученика) и оцењивање (ученика). Ради квалитетније реализације ових садржаја, сматрамо да је значајно да се у методичким упутствима за остваривање предшколског и школског програма, осим метода и поступака, јасно одреде захтеви и могућности у односу на одабир књижевних текстова и праћење исхода њихове обраде. У овој препоруци препознајемо могућности организације нових истраживања значаја садржаја књижевности за децу за остваривање континуитета у систему предшколског и школског образовања и васпитања.

Emina M. Kopas-Vukašinić
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Human Sciences

CHILDREN'S LITERATURE IN CURRENT PRESCHOOL AND LOWER PRIMARY CURRICULA

Summary: The paper deals with the analysis of the content of preschool and lower primary curricula in Serbia. The goal of the research is to determine whether the current curricula contain the specific tasks for teachers related to teaching children's literature. The main objectives of the research should provide answers to the following questions: 1) Do the current curricula prescribe teacher's tasks related to introducing children's literature in teaching?; 2) Is there a continuity between preschool and primary school education regarding teaching children's literature? The research was carried out using the descriptive method and the analysis of the content of the primary source of the research (preschool and lower primary curricula).

The research results confirm that in these curricula a significant importance is given to children's literature. Teachers' roles in teaching these contents become more complex as children are older. The contents, as well as the possibility of using the contents in teaching through games, confirm the existence of continuity between preschool and primary school education. However, the choice of literary texts and the outcomes of teaching children's literature should be better concretized in both curricula.

Key words: children's literature, curricula, preschool teacher, class teacher, teaching goals, continuity in the system of education.